

חיי אברהם

פרשת דברים תשפ"ו

בענין "אין מוכיחין אלא סמוך למיתה"

וַיְהִי בָּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂרֵי חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל
אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶתוֹ אֱלֹהִים (א' ג')

כתב רש"י וז"ל, מלמד שלא הוכיחין אלא סמוך למיתה. ממי למד, מיעקב
שלא הוכיח את בניו אלא סמוך למיתה. אמר, ראובן בני, אני אומר לך מפני
מה לא הוכחתך כל השנים הללו, כדי שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי.
ומפני ארבעה דברים אין מוכיחין את האדם אלא סמוך למיתה, כדי שלא
יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, ושלא יהא חבירו רואהו ומתבייש ממנו וכו'
כדאיתא בספרי. וכן יהושע לא הוכיח את ישראל אלא סמוך למיתה, וכן
שמואל, כו', וכן דוד את שלמה בנו, ע"כ.

והקשו המפרשים דמה הטעם במה שכתב רש"י דאין מוכיחין סמוך למיתה
כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, ועוד הקשו דהלא איתא בבבא מציעא
(לא). הוכח תוכיח (קדושים י"ט ט"ז) אפי' מאה פעמים, וכ"ה בערכין (טז):
מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו, שנאמר הוכח תוכיח,
הוכיחו ולא קבל מנין שיחזור ויוכיחו, ת"ל תוכיח, מכל מקום, ואילו הכא
אמרינן דאין מוכיחין אלא סמוך למיתה כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר
ומוכיחו. ועוד קשה בעצם הדבר דאין מוכיחין אלא סמוך למיתה, היאך
מבטלינן עי"ז מצות תוכחה, והיאך לא יוכיח את חבירו אם רואה בו שאינו
נוהג כשורה עד סמוך למיתה. ובפירוש ר' הלל בספרי כאן הק' כן ולא תירץ.

והנה כמה טעמים נאמרו אמאי לא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו. הרבה
מפרשים¹ ביארו שאין לו לאדם להזכיר לחבירו עבירות שעשה כגון שיאמר
לו עברת על כך וכך עבירות, אלא סמוך למיתה, כדי שלא יתבייש ממנו, וכן
משה לא הוכיח את ישראל על עבירות שכבר עשו אלא סמוך למיתה. והא
דמצינו בב"מ דאיכא חיוב הוכחה אפי' ק' פעמים, התם מיירי בשעה שרוצה
לעשות עבירה², אז חייב להוכיחו אפי' מאה פעמים עד שלא יעשה העבירה.

¹ פ' המיוחס לראב"ד בספרי, ריב"א, מושב זקנים, גור אריה, שפתי חכמים, דברי דוד, ועוד.

² אולם בביאור על סה"מ לרס"ג (פרשה נ"ז) כתב להיפך, דלא נקטו מצוה זו אלא בשראה בו שכבר
עשה דבר מגונה, ולא כשעדיין לא עשה שום דבר רע אלא שמכיר בו שרוצה בכך, והביא כן מדברי
הר"מ בהל' דעות, הובאו דבריו בפנים לקמיה.

אולם הקשה במהרי"ק עה"ת בזה, דהא איתא בספרי מפני ד' דברים אין מוכיחין כו' כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו, ושלא יהא חבירו רואהו ומתבייש ממנו, אלמא דאין הטעם בזה משום שלא יתבייש ממנו.

עוד הקשו האחרונים מדברי הר"מ בהל' דעות (ו' ו') שכתב וז"ל, כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים ולא דבר אבשלום את אמנון מאומה למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון, אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני, שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך. אלמא דגם אחר שעבר העבירה איכא מצות הוכח תוכיח אע"פ דאין זה סמוך למיתה, דהא סתם ולא פירש דמיירי דוקא בסמוך למיתה.

ויש לציין בזה דברי התוספת יום הכיפורים המחודשים ביומא (פו:) אהא דאיתא בגמ' שם שני פרנסים טובים עמדו להם לישראל, משה ודוד. משה אמר, יכתב סורחני, שנאמר יען לא האמנתם בי להקדישני. דוד אמר אל יכתב סורחני, שנאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה. משל דמשה ודוד למה הדבר דומה, לשתי נשים שלקו בבית דין, אחת קלקלה (זנתה) ואחת אכלה פגי שביעית (פירש"י תאנים שלא בישלו כל צרכן, ורחמנא אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לאכלה ולא להפסד), אמרה להן אותה שאכלה פגי שביעית, בבקשה מכם, הודיעו על מה היא לוקה, שלא יאמרו על מה שזו לוקה זו לוקה, ע"כ הגמ'.

וכתב התוס' יה"כ, צריכין אנו למודעי מה טעם לדמות חטא משה שאמר "שמעו נא" לפגי שביעית. י"ל דאינו ראוי לעשות תוכחה אלא בשעת מיתה כמ"ש רש"י, ומשה אמר במשנה תורה ממרים הייתם ולא נענש דהיה תוכחת בזמנו סמוך למיתתו, אבל מה שאמר שמעו נא המורים שלא היה סמוך למיתתו דימה לאכילת פגי שביעית, עכ"ד. הרי משמע דדעתו בזה דאחר שעת העבירה אין להוכיח אלא סמוך למיתה, ודלא כדעת הר"מ הנ"ל.

ובדרושי הצ"ח (דרוש ו') חילק באופן אחר, די שני מיני תוכחות, יש תוכחה לאדם שעשה עבירה במקרה פעם א' ואינו חוזר לסורו, כדרך ראובן שבלבל יצוע וישראל במעשה העגל, שאין התוכחה למונעם שיעשו עוד כזה, כי גם מעצמם לא יעשו עוד כזה, על זה וכיו"ב אמרו חז"ל שלא הוכיח יעקב את ראובן וכן משה רבינו את ישראל אלא סמוך למיתתו מטעם שלא יהיה מוכיחו וחוזר ומוכיח שלא יתבייש בפניו, אבל להוכיח למנוע אדם מעבירה אשר פוקר בהרגל בה, הזהירה התורה הוכח תוכיח אפי' מאה פעמים.

וכע"ז כתב במשכיל לדוד, דהא דאין להוכיח אלא סמוך למיתה היינו במי שידענו דכבר עשה תשובה מחטאו, אבל למי שעודנו מחזיק בטומאתו אין שום טענה ליפטר מתוכחה וע"ז נאמרה הוכיח תוכיח אפי' מאה פעמים.

וכן בבאר בשדה כתב דלא מצינו בשום מקום שיש חיוב בזה להוכיח מי שעבר עבירה דודאי עשה תשובה, וכל ישראל בחזקת כשרים הם, ואין להוכיחו על מה שעבר דאין לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים וזהו אונאת דברים שהרי מתבייש, אמנם מיעקב שהוכיח את בניו סמוך למיתתו למד משה להוכיח את ישראל אף בכה"ג. הרי דאפי' אחרי שעשו תשובה עדיין יש ענין להוכיח וכדילפינן מיעקב אבינו שהוכיח את ראובן, וע"ע בזית רענן בזה.

במהרי"ק עה"ת כתב וז"ל, ונ"ל בפירוש מוכיחו וחוזר ומוכיחו דאינו מדבר בדבר עבירה ממש כגון שעבר או על איסור דאורייתא או דרבנן רק במדה רעה שיש באדם כגון מדת הכעס או השכרות ודומיהן ע"כ. וממילא מיושב הקושיא מהוכיח תוכיח אפי' מאה פעמים דהתם מיירי בדבר עבירה ממש.

בדברי שאול עה"ת תי' דיש שני מיני תוכחות, אחד שמוכיח לחבירו בפרוטרוט על כל התועבות שעשה, והשני שאינו מוכיח בפרוטרוט על עבירות שעשה רק שאומר לו שמצוה לעשות טוב ולהרחיק מכל רע, וממילא הוא משים לבבו שיסור מעבירות שעשה. והנפקא מינה ביניהם דאם מוכיחו לחברו על רעותיו זה מבייש חבירו והוא ישנאנו ויצא מלפניו, משא"כ אם אינו מזכיר לו רעותיו זה יכול להוכיח אף מאה פעמים, וזהו כוונת הכתוב הוכח תוכיח אפי' מאה פעמים ורק לא תשא עליו חטא והי' שלא יפרוט לו עבירותיו, וכאן הוכיחם משה על עבירות שעשו במדבר, ולכך אין מוכיחין כי אם סמוך למיתה. וע"ע במהר"ם ש"ף בדרושים נחמדים בסוף מס' חולין, ובס' מאור ושמש כאן³.

ובענין הטעם "שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו"⁴, כתבו כמה מפרשים⁵ בזה דאם יוכיח ראובן את שמעון שלא סמוך למיתה ואחרי כן ראובן נכשל בתוכחתו, יחזור שמעון ויוכיח את ראובן ויאמר לו הלא הזהרתני על כך ואתה נכשל בדבר קשט את עצמך תחלה ואח"כ קשוט אחרים, ונמצא ששמעון ימאס בתוכחתו של ראובן, לכך אין מוכיחין אלא סמוך למיתה. והיינו בדרך דרש, שלא יחטא המוכיח ויבא אותו שהוכיח לו ויחזור להוכיח את המוכיח, וזהו "חוזר ומוכיחו" ר"ל להמוכיח הראשון. ואמנם הק' הריב"א על זה דאין לשון מוכיחו וחוזר ומוכיחו משמע כן. וגם הט"ז הק' דזה הבל דמה הפסד יש בזה אם חוזר ומוכיחו.

ר' הלל על הספרי כאן פירש שכשאינו סמוך למיתה סבור הנוכח דשלא כשורה הוכיחו ולא מקבל תוכחתו ונזקק המוכיח לחזור ולהוכיחו על הדבר

³ עוד יש שחילקו דהא דאין מוכיחין סמוך למיתה מיירי דוקא בהוכחה על הצבור, או במנהיג הצבור, אבל ביחיד או לשאר מוכיחין בזה אמרינן הוכח תוכיח אפי' מאה פעמים.

⁴ ובכל הפירושים שיבואר עדיין לא מתורץ הקושיא מהוכח תוכיח אפי' מאה פעמים.

⁵ ריב"א הנ"ל, כלי יקר, דברי דוד הנ"ל, צדה לדרך, ועוד.

ההוא ובא לידי בושה, אבל כשמוכיחו סמוך למיתה ידע דלשם שמים מוכיחו ומקבל תוכחתו.

בדברי דוד כתב הט"ז דבסמוך למיתה העם אומרים מי יחזור ויוכיחנו, וכהא דאיתא בסנהדרין (לז.) דר' זירא היה רגיל להוכיח הבריוני, וכשנפטר ר"ז אמרו הבריוני עד האידנא היה ר"ז מוכיח אותנו השתא דנח נפשיה מי יוכיחנו, הרהרו תשובה בליביהו, משא"כ אם היה מוכיח בחייו יסמכו על תוכחה שניה ולא ישימו לב על תוכחה ראשונה, ומה שאמר שלא יהא חוזר ומוכיחו היינו שהעם יאמרו כן כל שהוא סמוך למיתת המוכיח מי יחזור ויוכיחנו.

בצדה לדרך כ' בשם מהר"א דמי שמוכיח חבירו שלא בסמוך למיתה אינו מוכיח בגמר תוכחה כי סבור הוא מה שמשייר עתה בתוכחתו אפשר להשלים פעם אחרת ולפעמים תטרוף לו השעה ונשאר בלי גמר תוכחה, אבל המוכיח בשעת מיתה אינו מצפה עוד לתוכחה אחרת ולכן גמר תוכחתו כראוי, וזהו כדי שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו.

במשכיל לדוד ביאר הענין שלא יהא מוכיחו וחוזר ומוכיחו כלומר שאם זה יוכיחנו והוא צדיק בעיני עצמו אפשר שיחרה על המוכיח הואיל וחושדין אותו והוא זכאי ומתוך כעסו יצא לתרבות רעה ויצטרך זה באמת לחזור ולהוכיחו.

בבאר בשדה כתב שאם יוכיחנו בחיים על עבירה אחת שעבר ואח"כ עשה עבירה אחרת, יחזור ויוכיח אותו גם על עבירה הראשונה שכבר עשה תשובה עליה ועובר על לא תונו, דראשונה כבר נמחל לו⁶.

אשמח לקבל תרומות והערות: אברהם הבר, דוא"ל: chayeivraham@gmail.com

⁶ופירושו כאן מיוסד על דבריו שכ' לעיל בהך דאין מוכיחין אלא סמוך למיתה.